

Irena Wodzianowska

Sprawozdanie z kwerendy w Kijowie w dniach 17-27 IX 2012 r.

Hereditas Monasteriorum 1, 402-406

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

w związku z planami przebudowy i zaadaptowania budynku pokościelnego na siedzibę sądu okręgowego w Grodnie) oraz działek ziemi stanowiących własność klasztoru brygidek w Grodnie.

Grodzieńskie Państwowe Muzeum Historii Religii

W zbiorach muzeum znajduje się kolekcja obrazów ze skasowanych klasztorów. Od pracowników muzeum uzyskano informację, że w zasobach biblioteki muzealnej znajdują się książki z dawnych bibliotek klasztornych. Informacji tej nie udało się z powodów niezależnych od członków zespołu zweryfikować.

Archiwum Zakonu Franciszkanów

W zasobach archiwum znajdują się m.in. akta wizytacji klasztoru i kościoła franciszkanów grodzieńskich w 1850 r. oraz jednostka zatytułowana *Ukazy urzędowe i pisma konsystorskie od 1797 do 1816*, w której nie znaleziono materiału przydatnego w realizacji Projektu. Akta wizytacji zostały sfotografowane dzięki uprzejmości ks. Józefa Macharczyka OFMConv. Ponadto sfotografowano dwa obrazy przedstawiające zakonników – kartuzów z klasztoru w Berezie Kartuskiej.

Irena WODZIANOWSKA

Instytut Historii

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Sprawozdanie z kwerendy w Kijowie w dniach 17–27 IX 2012 r.*

Ostatecznym wynikiem kwerendy będzie inwentarz fondu II Instytutu Rękopisów oraz akt poklasztornych i pokasacyjnych odnalezionych w części zespołu gubernatora cywilnego w Państwowym Archiwum Obwodu Kijowskiego (Державний Архів Київської Облaсті, dalej: ДАКО).

Instytut Rękopisów Narodowej Biblioteki Ukrainy im. V. I. Vernadskiego (Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського)¹

Zbiory rękopisów Biblioteki Narodowej zostały wyodrębnione na początku tworzenia biblioteki ze znacjonalizowanych w latach 1917–1920 zbiorów archiwalnych i bibliotecznych instytucji oraz osób prywatnych. Wzbogacane przez następne lata darowiznami naukowców, dzisiaj liczą ponad 400 000 jednostek². Kolekcje Instytutu zawierają księgi rękopiśmienne, inkunabuły, dokumentacje instytucji oświatowych, kulturalnych oraz spuściznę osób prywatnych. Zgromadzone tu materiały w językach

* Praca naukowa finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2012–2016. Scientific work financed by the Ministry of Science and Higher Education under the name of the “National Programme for the Development of Humanities” in the years 2012–2016.

1 Інститут рукопису (ІР НБУВ), вул. Володимирська 62.

2 <http://irbis-nbuv.gov.ua/fond/ir/fond.html> (dostęp: 7 X 2012 r.).

słowiańskich, greckim, łacińskim, arabskim, ormiańskim, gruzińskim, chińskim i innych dotyczą zarówno czasów starożytnych, jak i XX w.

Gros zebranych rękopisów odnosi się również do dziejów klasztorów prawosławnych i katolickich. Terytorialnie obejmują one teren Ukrainy, Białorusi i Polski. Chociaż zgromadzono w Instytucie głównie księgi i rękopisy słowiańskie, odnaleźć można tutaj także redagowane po łacinie dokumentacje klasztorów katolickich, m.in. archiwum reformatów prowincji ruskiej³ czy katalogi biblioteczne⁴.

Z kilkuset wyodrębnionych zespołów najwięcej rękopisów znajduje się w fondzie II. Fond ten został utworzony w 1923 r. i był systematycznie uzupełniany w latach 1936–1939, stąd też nie ma tu podziału czasowego ani tematycznego. W miarę jak Instytut otrzymywał rękopisy lub odnajdywał je w swoich zbiorach lub kolekcjach prywatnych, włączano je do fondu. Znajduje się w nim 30 601 jednostek. Można zauważyć pewne grupy materiałów, jak sprawy majątkowe hrabiów Platerów, dokumenty rodzinne oraz notatki Gogol-Janowskich, spuściznę historyków – Fiodora Titowa, Mychajła Maksymowicza, Wołodymyra Antonowicza, Stepana Gołubiewa, Ołeksandra Łazarewskiego czy Grigorija Gałagana. Zgromadzono tu również grupę dokumentów o różnym charakterze, jak rozporządzenia, dokumenty osobiste, sprawy majątkowe dotyczące jednego z najbardziej znanych generał-gubernatorów kijowskich – Dmitrija G. Bibikowa i jego rodziny. Mniejszą grupę stanowią dokumenty statystyczne, zbiory szczątkowe gimnazjów: kijowskiego, wołyńskiego, nowogorodzko-siewierskiego oraz uniwersytetu w Kijowie. Zawarte tu materiały pochodzą także m.in. z głuchowskiego sądu powiatowego, z ratusza m. Aleksandrowska, trybunałów, m.in. lubelskiego; znajdują się tu też wypisy ksiąg grodzkich Kijowa, Łucka, Włodzimierza.

Problematyka kościelna to kwestie wyznaniowe i spory pomiędzy grekokatolikami i prawosławnymi, księgi pism wychodzących i wchodzących owruckiego dekanatu rzymskokatolickiego⁵ oraz dokumentacja klasztorna⁶. Większość materiałów dotyczy klasztorów bazylikańskich oraz pijarskich. Znajdują się tu m.in. wizytacje bazylikańskie z lat 1818–1820 (Kaniów, Lisianka, Humań)⁷, dziennik szkoły prowadzonej przez bazylianów w Kaniowie (nr 4263), sumariusz spraw klasztoru w Żydyczynie (nr 22598–22599), inwentarze poczajowskiej i humańskiej wspólnoty. W archiwum Platerów, włączonym do tego fondu, można odnaleźć dokumentację dąbrowickich pijarów – korespondencję w kwestiach gospodarczych, opis majątku, oryginały i kopie zapisów funduszowych⁸. Znajdują się tu także pojedyncze sprawy dotyczące klasztorów bernardynów, benedyktynów, dominikanów, franciszkanów, kapucynów oraz jezuitów.

3 IP НБУВ, f. 314, zob. szerzej: С. О. Булатова, *Архів реформатів Руської провінції (Provincia Russia)*, [w:] *Рукописна та книжкова спадщина України*, вип. 2, Київ 1994, s. 136–141.

4 Zebrane w większości w fondzie I, jak katalogi biblioteczne klasztoru bernardynów w Czudnowie (IP НБУВ, I, nr 4710) czy bazylianów we Włodzimierzu (*ibidem*, I, nr 4709).

5 *Ibidem*, II, nr 27513–27521, 27702 – rozporządzenia, księga wychodzącej i wchodzącej korespondencji, rachunki, 1777–1918.

6 W całości 49 (*ibidem*, nr 51, 449, 1542, 1544, 3344–3352, 4106, 4109, 4111, 4263, 4384, 6122, 9080, 9086, 9158–9175, 10596, 10994, 11408–11432, 11434–11443, 12774, 12781, 12874, 13139–13140, 19622, 19755, 19976, 20893–20928, 21161–21313, 21728–21754, 22598–22616, 23058, 23650–23651, 27504–27506, 27763, 28106, 28606, 28617–28646, 30511).

7 *Ibidem*, nr 3344–3352. Inny zbiór wizytacji klasztorów bazylikańskich w Białostoku, Bityłowie, Dubnie, Dermaniu, Kaniowie, Mielcu, Milczy, Poczajowie, Poddebach, Płonnym, Puhynkach, Tryhorach, Włodzimierzu, Zahajcach z XVII–XIX w. znajduje się w fondzie 231, nr 152.

8 *Ibidem*, II, nr 9080, 9158–9175, 10994, 11408–11432, 11434–11443, 12781, 27504–27506, 28617–28646.

Państwowe Archiwum Obwodu Kijowskiego⁹

Obwodowe archiwum w Kijowie jest jednym z największych tego typu archiwów Ukrainy. Gromadzi ono około 2,5 miliona jednostek archiwalnych, podzielonych pomiędzy 7500 fondów¹⁰. Zbiory obejmują okres zarówno przedrewolucyjny (do 1917), jak i radziecki¹¹. Znajdują się tu ciekawe materiały sejmików szlachty polskiej czy Legionów Polskich (f. 1787). Z kolei nie ma żadnego fondu bezpośrednio odnoszącego się do Kościoła katolickiego¹². Dokumentację tę odnajdujemy w fondach kancelarii kijowskiego gubernatora cywilnego, kijowskiego zarządu gubernialnego, kolekcji wykresów i map i innych cywilnych instytucji kijowskiego gubernatorstwa. Zawierają one od kilku do kilkuset poszytów dotyczących dziejów Kościoła katolickiego głównie na terenie guberni kijowskiej.

Archiwum posiada katalog tematyczny. W przypadku klasztorów niezbyt liczny, wymieniający tylko 8 jednostek archiwalnych oraz skierowania do tematycznych katalogów poszczególnych fondów. Kolejnym krokiem więc jest przegląd katalogów fondów, utrudniony jednak, gdyż pod wspólnym hasłem „Kościół katolicki” (np. f. 1, 36) znajdują się zarówno sprawy personalne duchownych, remonty kościołów, jak i kwestie klasztorów. W najliczniejszym fondzie, nr 2: *Kancelaria kijowskiego cywilnego gubernatora* – podział jest czytelniejszy („kościół katolickie” i „klasztor katolickie”). Niestety katalogi te nie są wyczerpujące i aby odnaleźć całość interesującej nas tematyki, należy przeglądać każdy inwentarz z osobna.

Najliczniej tematyka klasztorów jest reprezentowana w wymienionym powyżej, największym fondzie 2, zawierającym 124 840 jednostek archiwalnych, podzielonych na 235 inwentarzy. Dokumenty pochodzą z okresu od utworzenia kijowskiego generał-gubernatorstwa aż do momentu rewolucji bolszewickiej (1797–1917). Materiały archiwalne dotyczące poszczególnych klasztorów można odnaleźć właściwie w każdym inwentarzu, pomiędzy sprawami kancelaryjnymi, paszportowymi, gospodarczymi, odnoszącymi się m.in. do kwestii szpitali czy budowy miast.

W inwentarzu nr 1 z lat 1822–1839 (spr. 2204–12436)¹³ i 1854–1859 (40089–43896)¹⁴ zostały znalezione informacje na temat spraw personalnych zakonników, funkcjonowania klasztorów oraz działających przy nich placówek oświatowych, z przewagą kwestii związanych z okresem po ich likwidacji (losy budynków i mienia klasztorowego, wyprzedaż inwentarza, przekazanie kościołów i budynków poklasztornych różnym instytucjom). Materiały te dotyczą wszystkich klasztorów znajdujących się na terenie guberni kijowskiej, czyli bazylianów w Humaniu, Kaniowie i Lisiance, dominikanów w Czarnobyli, Chodorkowie, Kijowie, franciszkanów w Lisiance, kapucynów w Brusilowie i Chodorkowie, reformatów w Żorniszczach, trynitarzy w Ryszczowie.

Znajdują się tu również teczki bernardynów żytomierskich oraz owruckich bazylianów, a także kamedułów z Pożajścia na Litwie, którzy po kasacie ich klasztoru znaleźli się na Kijowszczyźnie (spr. 4060).

9 ДАКО, вул. Мельникова 38, 40.

10 Zob. <http://archives.kiev.ua>.

11 W związku z tym istnieje podział fondów: F – przedrewolucyjny; R – radziecki; P – partyjny, gdyż włączono tu także archiwa instytucji regionalnych partii komunistycznej.

12 Fondu nr 1574, *Rzymskokatolicki kościół, w. Motowidłówka*, nie udało się zlokalizować, pomimo umieszczenia go w wykazie fondów archiwum zamieszczonym na stronie internetowej.

13 ДАКО, f. 2, op. 1, spr. 3262, 4010, 4017, 4060, 4113, 4117, 4184, 4194, 4206, 4264, 4271–4272, 4277, 4464, 4476, 4481–4482, 4505–4508, 4522, 4527, 4538, 4548, 4670, 4699, 4726, 4732, 4742, 4832, 4892, 4898, 4968, 4972, 5004, 5011, 5112, 5537, 5658, 5676, 5914, 5949, 5963, 6286, 6316, 6509, 6600, 6631, 6714, 7692, 7720, 8668, 8687, 10246, 10825, 10851, 10852, 10859, 10883, 11772.

14 *Ibidem*, f. 2, op. 1, spr. 40360, 40824, 41520, 42014, 42076, 42581, 42661, 42775, 43277.

Treść niektórych poszytów, mimo obiecujących tytułów, bywa rozczarowująca. Przykładowo sprawa z 1864 r. o dostarczeniu informacji o bibliotekach skasowanych w 1832 r. klasztorów (24 karty)¹⁵ zawiera wyłącznie korespondencje różnych urzędów o przekazaniu tych wiadomości generał-gubernatorowi. Niestety nie znajdziemy tu opisów konkretnych bibliotek czy stanu przechowywania ani informacji o liczebności księgozbiorów i ich losach.

Równie liczny fond 1, *Kijowskiego zarządu gubernialnego*, jest już uboższy w zakresie tematyki kościelnej. Chociaż i tu można natknąć się m.in. na ciekawe materiały dotyczące kasaty kapucyńskiego klasztoru w Chodorkowie¹⁶, opisy likwidowanych klasztorów (np. franciszkanów w Lisiance, dominikanów w Chodorkowie), informacje o kapitałach, zyskach ze sprzedaży i arendy majątków poklasztornych w guberni kijowskiej¹⁷.

Ciekawy okazał się fond 1542, *Kolekcja wykresów i map* (3049 jednostek archiwalnych), w którym udało się zlokalizować plany zabudowań i dóbr następujących klasztorów: trynitarskiego w Ryszczowie, karmelickiego w Berdyczowie, dominikańskiego w Chodorkowie¹⁸.

Rozproszone teczki dotyczące klasztorów katolickich można napotkać także w fondach prokuratora gubernialnego (f. 3)¹⁹ czy gubernialnego geometry (f. 36)²⁰.

Omawiane archiwum mieści się w dwóch budynkach. W pierwszym z nich jest czytelnia (nr 38), w drugim natomiast katalogi zbiorów archiwalnych (nr 40). Archiwum jest czynne tylko trzy dni w tygodniu: pn. w godz. 9–17, śr. – 9–17, pt. – 9–16. Ponieważ zbiory archiwalne są magazynowane w trzech różnych miejscach na terenie Kijowa, warto upewnić się, z którego z nich pochodzą zamawiane posyty, gdyż czas oczekiwania może się wydłużyć z kilku dni do miesiąca.

Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy w Kijowie (Центральний державний історичний архів України, м. Київ, ЦДІАУК)²¹

ЦДІАУК posiada również bogate zbiory dotyczące klasztorów katolickich. Wydzielone fondy mają jednak tylko klasztor franciszkanów w Międzyrzeczu Ostrogskim oraz 18 monasterów bazyliańskich (od kilku do kilkudziesięciu jednostek)²². Tylko w niektórych z nich znajdują się wizytacje oraz inwentarze klasztorne, jak chociażby w fondzie poświęconym bazylianom z Kaniowa²³; tylko w przypadku kilku klasztorów jest to więcej niż jedna wizytacja²⁴. Liczniejszy jest natomiast materiał źródłowy dotyczący kasat monasterów bazyliańskich. Tutaj również, jak i w innych zbiorach archiwalnych, sprawy klasztorne zostały rozproszone po różnych fondach; m.in. w fondzie 1044, rzymskokatolickie-

15 *Ibidem*, f. 2, op. 179, spr. 1410.

16 *Ibidem*, f. 1, op. 330, spr. 780, k. 90; kapitałów klasztornych dotyczy także spr. 3368, z lat 1839–1846, licząca ponad 1000 kart (op. 336, spr. 3368).

17 *Ibidem*, f. 1, op. 295, spr. 29748, k. 303.

18 *Ibidem*, f. 1542, op. 1, spr. 657, 966–968, 2013.

19 Dotyczący przekazania majątków bazyliańskich w Lisiance i Humanii (f. 3, op. 1, spr. 341).

20 Chodorków, dominikanie (f. 36, op. 1, spr. 1152).

21 ЦДІАУК, вул. Солом'янська 24.

22 ЦДІАУК, f. 2070–2078, 2080–2081, 2092–2098, 2105, 2229.

23 *Ibidem*, f. 2077, op. 1, spr. 29, 33 – z lat 1818 i 1832.

24 Dotyczy to m.in. klasztoru bazyliańskiego w Zahorowie, gdzie mamy do czynienia z wizytacjami na przestrzeni 40 lat – 1781, 1799, 1804, 1818, 1821 (*ibidem*, f. 2070, op. 1, spr. 104).

go dekanatu żytomierskiego, znalazły się wizytacje bernardynów czudnowskich z lat 1799–1804²⁵, a w fondzie Charkowskiego Okręgu Szkolnego – katalog biblioteki bazylikańskiej z Owrucza, która ostatecznie zasiliła zbiory gimnazjum w Żytomierzu²⁶.

Podobnie jak w archiwum obwodowym, tematyka klasztorna najliczniej reprezentowana jest w fondach administracji rosyjskiej. W przejrzanych inwentarzach części tajnej (inw. nr 783, 1833 r.; 786, 1836 r.) fondu 442, kijowskiego generał-gubernatora, najczęściej pojawiają się kwestie personalne – dozoru nad zakonnikami, przeniesienia czy nominacji przełożonych²⁷. W części gospodarczej (inw. nr 65, 1833 r.; 68, 1836 r.)²⁸ dominują oczywiście sprawy majątkowe, ale znajduje się tu m.in. dokumentacja przekazania Uniwersytetowi Wileńskiemu części biblioteki pijarskiej z Międzyrzecza Ostrońskiego (inw. 65, spr. 171).

25 *Ibidem*, f. 1044, op. 1, spr. 36.

26 *Ibidem*, f. 2161, op. 3, spr. 9.

27 *Ibidem*, f. 442, op. 783, spr. 86, 91, 123, 131, 165, 260, 286, 314; op. 786, spr. 109, 161, 240.

28 *Ibidem*, f. 442, op. 65, spr. 15, 26, 37, 69, 122, 157, 164, 171, 190, 289, 366–367, 369–370, 381, 396, 418, 423, 426, 444; op. 68, spr. 118, 130, 171, 185, 205, 292, 348.